

RADOSLAV VEČERKA

KE KONKURENCI ADNOMINÁLNÍHO GENITIVU A ADJEKTIVA V STAROSLOVĚNŠTINĚ

I.

1. K charakteristickým rysům slovanských jazyků patří užívání denominativních adjektiv nebo adnominálního genitivu pro vyjádření vztahů mezi jmény. Názory na původ této synonymičnosti jsou různé.

Podle jednoho je genitiv s hlediska indoevropského pád mladý, v adnominální funkci jej původně zastupoval systém denominativních adjektiv v podstatě stejným způsobem, jak je to historicky dosvědčeno právě v slovanských jazycích (viz na př. O. Hujer, *Úvod do dějin jazyka českého*, 3. vyd., 1946, str. 36 n.). Podrobně se touto otázkou zabývá J. Wackernagel v studii *Genitiv und Adjektiv (Mélanges de linguistique offerts à M. Ferdinand de Saussure, 1908, str. 125 n.)*, kde ukazuje, že adjektiva jsou v této funkci prastará, že jich ve funkci v širokém smyslu posesivní užívá Homér, že jsou dosvědčena v aiolských dialektech řeckých i v klasické latině.

Opáčný názor zastává H. Hirt, podle něhož je gen., původně jakožto morfologicky neztvárněný „casus indefinitus“,¹ v takových spojeních původnější než adjektivum; adjektivum však již v dávných dobách na části indoevropského území tento genitiv vytlačilo (viz *Indogermansiche Grammatik VI*, 1934, str. 109 n.).

Podobně vyznívá i nejnovější projev k této problematice, stať Milana Grošolja *O posesivnem adjektivu v slovanštině in toharštině* (*Linguistica I*, 1955, str. 2–10; příloha k časopisu *Slavistična revija* 8, 1955). Snaží se vymezit geograficky oblast užívání adjektiv v starých indoevropských jazycích. Opíraje se o práci Löfstedtovu (*Syntactica I*, 1923, str. 83 n.), vylučuje z oblasti starého širokého užívání adjektiv latinu, v níž jsou posesivní adjektiva omezena převážně na patronymika (stejně jako existují patronymika v sanskrtu, iránštině, ilyrštině, venetštině a germánštině), a řecké dialekty s výjimkou aiolských. Zahruje pak do této oblasti tocharštinu, v níž se užívá posesivních adjektiv stejně široce, jako v jazycích slovanských. Soudí, že slovanština a tocharština (stejně jako aiolské, t. j. severní dialekty řecké) spolu kdysi územně sousedily při Černém moři a tam přejala tento způsob vyjadřování od obyvatelstva neindoevropského, protochatského.

II.

2. Věrná a přesvědčující rekonstrukce dávných předhistorických vývojových procesů jazykových je velmi nejistá, a je proto obtížné dát přednost některému z uvedených výkladů.

S hlediska jazyků slovanských je však jisté, že užití denominativních adjektiv je v nich starobylé a že svými kořeny sahá, jak ukazují uvedené období i z jiných indoevropských jazyků, do doby před slovanské, ať už je jeho původ v podrobnostech jakýkoli. O archaickém rázu slovanských adjektivních konstrukcí svědčí i fakt, že se jich v starých slovanských jazycích užívá celkem širě než v jazycích současných.²

V staroslověně samé se užívá adjektiv jednak zpravidla k vyjádření

posesivního vztahu holého životného jména (adjektiva na -ovъ, -evъ, -inъ -jъ; dále i na -ъjъ, -ъnjъ); může jít o jméno vlastní, na př.³

Mt 8.14 vъ domъ petrovъ; Mr 2.18 učenici iocanovi; Mr 10.47 sně dvůr; J 21.15 simone ioninъ; PsSin 9.15 vъ vratěchъ dъšteri sionovy; EuchSin 9a11 na glavъ aronjъ; EuchSin 48a4 vedōž i vъ dvorъ kaiafinъ; EuchSin 57b23 pokoi i na loně avramovъ. isakovъ. iěkovli; Supr 3.13 bogъ paulъ i iulijaninъ; GlagCloz II. 137 otъ dšĕ ijudovy; atd.

Může jít i o životné jméno obecné, na př.

Mt 9.23 vъ domъ kъněž; Mt 10.41 vъ imě prorocē; Lk 1.11 anъ lъ gnъ; PsSin 21.22 otъ ustъ lvovъ (Kral. od úst lva); PsSin 90.3 otъ sěti lovčĕ (Kral. lovce); EuchSin 14b 5 bez vьsěkojĕ nepriězniny dělěli; EuchSin 3a14 ierъdanъ vъzvratĭ se vъsp; v. viděvъ dlanъ rabijs; EuchSin 88b2 vъspominavetъ . . . bratrnjъ ljubovъ; GlagCloz I. 250 na krъvi vladycъni cĕnъ vъzimaae; GlagCloz II. 29 bezumъe prědaditelevō; Supr 110.1 vъ sĕtechъ dĭjavo lĕchъ; atd.

(O holém genitivu v těchto případech viz níže § 13.)

3. V staroslověnštině se dále široce užívá i adjektiv tvořených od substantiv neživotných.⁴ Taková adjektiva, nikoli už ovšem posesivní, nýbrž v širokém slova smyslu vztahová,⁵ jsou hojně doložena i v případech, kde bychom často podle jazykového citění na př. novověského adjektivum neočekávali (u biblických dokladů uvádím pro srovnání i české znění podle Kral.), na př.

Mt 5.31 da dastъ ei knnigy raspustnyĕ (lístek rozloučení); Mt 19.24 skvozě uši igъlině (skrze ucho jehly); Mt 22.19 sklъzъ kinъsъny (peníz daně); Mt 24.30 vъsě kolěna zemlъskae (všecka pokolení země); Mt 24.31 sъ glasomъ . . . troъnymъ (s hlasem . . . trouby); Mr 14.4 gyběle si chrizmъnae (ztráta masti této); Lk 1.79 vъ . . . sĕni smrtъnĕ (v stínu smrti); Lk 4.9 na krilě crkvъnemъ (na vrchu chrámu); Lk 8.24 zaprĕti . . . vĕnĕniju vodъnumu (zdutí vod); Lk 22.53 oblastъ tъmnae (moc temnosti); J 12.3 otъ vonĕ chrizmъnyĕ (vůni té masti); PsSin 43.20 sĕnъ smrtъnnaa (stínem smrti); PsSin 17.5 bolĕzni smrtъnyĕ (bolesti smrti); EuchSin 2a18 istočъnici vodъnii; EuchSin 71a 4 denъ smrtъny; EuchSin 95a19 vъ vonjъ kadilъnjъ; GlagCloz I.359 poite namъ otъ slovesъ pĕsmъnychъ (λόγους ψδων); Supr 94.13 ostanъci ognъnii; Supr 179.28 tečĕnije krъvъnoje; Supr 218.16 vъnide jemu noga vъ dupinъ pešterъnjъ; Supr 276.17 molitъnaa sloveaa; Supr 367.16 ne pomĕnъ kotygy rastъzanija. ni jamъnyĕ glъbiny; Supr 455.29 na golgothino mĕsto; a pod.

4. Pozoruhodné (s hlediska dnešního našeho jazykového citění) jsou doklady, v nichž má adjektivum stejnou funkci jako genitivus obiectivus, stojící u jmen dějových a činitelských, na př.

EuchSin 63a20 sъmotrenĕ. prědobro. spnĕ radi člka; Supr 127.2 stracha radi človĕčska; Supr 249.22 umrĕstvenije udъnoje; Supr 255.16 gonĕnije krĕstĭjanъsko; Supr 285.23 manastъrъskoje stroitelъstvo; Supr 295.13 semu . . . otъča lišĕnija sъ slъzami plačъžtu se; Supr 317.15 vъ mirъstĕmъ svъtorenii; Supr 424.26 tъmnii dĕlatelъ; Supr 425.15 na malĕ prodaješi. nebese i zemnaago tvorca; Supr 440.6 ukazanije vъskrĕsъnoje; Supr 453.23 stracha radi ijudĕjska (podobně i Supr 483.11); Supr 496.3 stvorъ vy lovčĕ človĕčskyĕ; Supr 539.21 o stavĕnii krĕstĭjanъstĕ gonĕnii; a pod.⁶

5. Jen zcela řídko, přece však bezpečně jsou v staroslověnských památkách dosvědčena adjektiva v stejné funkci jako gen. množství i substantiv označujících míru, na př.

Mt 8.31 vъ stado svinoe; Mt 26.31 ovĕča stada — Sav (× Ass ovceъ, Zogr a Mar vübec jinak: razidъ se ovĕčĕ stada); Lk 8.32 stado svinoe mnogo — Sav (× Zogr, Mar, Ass svinii); EuchSin

53a16 *proznanavšimъ demonъskoe o' množstvo*; Supr 109.1 *židove i jelini. i křtstijanzsko množstvo*; Supr 179.29 *jakože ota množstva křevnaago umočiti se rizamъ*; Supr 268.24 *konobъ rycьlъny*; Supr 469.21 *da razorъ tvojeje smřtъi. ocьlъnyjъ i ljutъjъ lašъ.*⁸

III.

6. Adnominálního genitivu se v staroslověnině užívá v některých významových typech. Jediným takovým významovým typem, v němž nebývá genitiv nahrazován adjektivem, je genitiv množství.⁹ Jen tento genitiv množství je možný

a) u základních číslovek od pěti výše, na př.

Mt 25.15 *ovomu že dasъ pětъ talanъtъ*; Lk 20.29 *sedmъ ubo bratřijъ bě*; J 21.8 *ne běšъ bo daleče ota zemle. nъ ěko drvě sate laktъ*;

b) u kvantitativních adverbíí,¹⁰ na př.

Mr 8.7 *i iměachъ i rybicъ malo*; Mt 15.34 *koliko chleba imate*; GlagCloz I.613 *ne drěvo prosto toliku čjudeš bě vina.*

Převážně bývá genitiv i c) u substantiv významu měrového, na př.

Mt 26.7 *žena imošti alavastrъ mura draga*; J 21.8 *vlečъšte mřěžъ rybъ*; EuchSin 30a12 *vъzdviž-nъtъ esi množstvo ěkъ*; Supr 19.1 *stado volovъ*; a pod.

Ale v podobných spojeních, jaká jsou uvedena sub c), se v staroslověnině přece jen někdy, i když jen zcela řídce, objevují také adjektiva (viz výše § 5).

U jiných významových typů adnominálního genitivu už podobná důslednost není, genitiv a adjektivum se v nich volně střídají, případně je užití genitivu nebo adjektiva motivováno nějak speciálně (viz níže). Jistou větší oblibu v užití genitivu je možno pozorovat jen v rétorických obrazných rčeních, v nichž stojí v genitivu název předmětu, jehož obrazně pojmenování je jeho výrazem řídícím, na př.

EuchSin 97b15 *oblěče se vъ rizъ spně. počšite se počsomъ ělomzdrilъ*; Supr 97.7 *vъ samotъ cvělъ junosti*; Supr 339.27 *ostenъ zavisti*; Supr 385.23 *lozъ pajuby stvorělъ*; Supr 545.24 *pъtъ pravdy*; a pod.

Ve stejné funkci se však v staroslověnině objevují, i když řidčeji, také adjektiva, na př.

EuchSin 33b5 *přimetz světъ životny*; GlagCloz I.736 *smřtъlъnyje pečati li ne razrěšitъ*; Supr 251.20 *slъnce pravdъnoje*; Supr 353.19 *loza životna*; a pod.

7. Adnominálního genitivu se dále důsledně užívá od slov, od nichž se adjektiva tvořit nemohou, t. j. od substantivisovaných adjektiválií: adjektiv, participií a rodových zájmen, na př.

Mt 24.31 *stberetъ izbъranъje ego*; Lk 14.14 *vo vskřěšenie pravdъnychъ*; J 11.39 *sestra umetъ-šago*; PsSin 9.23 *vъ grъdosti nečъstivago*; EuchSin 8b20 *proče žitě eju. skonъčati*; EuchSin 35b11 *okratilъ esi vsě pъti nečъstivychъ*; GlagCloz I.364 *vidě li bezumъe ichъ*; GlagCloz I.661 *tuorěšte i propovědatelъ ěsrstviju raspętago*; Supr 508.27 *mošti pravdъivaago*; a pod.

8. Adnominálního genitivu se dále užívá tehdy, je-li přívlastkový výraz vyjádřen více slovy než jedním, t. j. stojí-li u přívlastkového jména ještě přístavek nebo je-li samo rozvito přívlastkem nebo větou. Tento způsob je zvláště charakteristický pro jména životná, která jinak, jsou-li holá, stávají jako přívlastek

pravidelně ve formě přivlastňovacího adjektiva (viz výše § 2 a níže §§ 10, 12, 13).
Příklady:

Mt 14.8 *daždě mi... glavz iocana křstiteľě*; Mt 26.6 *ve domu simona prokaženago*; PsSin 30.16 *iz-d-rzky vrazj moichr* (ale srov. PsSin 60.4 *otr lica vrazjě*); PsSin 43.21 *imjě ba našego* (ale srov. častě v památkách *synr božii*); PsSin 96.5 *otr lica gně. otr lica gě vŕsejě zemljě*; EuchSin 15b1 *bže ocь našichr*; EuchSin 24b8 *blagodělij, cha tvoego*; EuchSin 31a19 *vŕsedy ve domr. eiera kŕnžl. jarišěska*; EuchSin 44a3 *otr črěva materi svoejě*; GlagCloz I.313 *krovjjo sego ou(č)čte pomazachr pragy*; GlagCloz II.21 *vŕnidi ve radostě gě svoego*; Supr 119.29 *pomilui me rabe ba vŕsěnjago* (ale srov. na př. Supr 120.6 *rabr božii*); a pod.

Dokladů tohoto druhu je v staroslověnských památkách velké množství; z evangelí na př. je možno kromě citovaných už dokladů uvést ještě Mt 12.39, Mt 14.18, Mt 23.35, Mr 6.24, Mr 14.3, Mr 15.40, Lk 1.32, Lk 1.59, Lk 1.69, Lk 3.4, Lk 4.17, Lk 11.29, Lk 11.51, Lk 24.3, J 11.1, J 12.38.

9. V dokladech stejného typu, jako jsou uvedeny v § 8, t. j. v dokladech, v nichž stojí u jména určujícího přístavek nebo v nichž je určující jméno rozvito (adjektivním přivlastkem nebo vztažnou větou), objevuje se adjektivum místo genitivu jen zcela řídké; naprostou převahu tu mají doklady s genitivem.¹¹

Z kanonických památek znám tyto doklady s adjektivem:

Mt 1.1 *kŕnigy rodstva iučhva. snā dŕva. snā avraamě* — Ass, Sav; Mt 26.3 *svbršaj se... na dvoŕ archiereovr. naricaemago kaišja* — Zogr, Mar, Ass (Sav *naricaemago kaišja*); Mt 26.75 *i poměno petŕ gŕ isisovŕ iže reče emu* — Mar, Ass, Sav (τοῦ ἡμέματος τοῦ Ἰησοῦ εἰρηκότος αὐτοῦ); Mr 1.1 *zabělo evadliě. is čhva snā bžij* — Zogr, Mar, Ass, Sav; Lk 1.69 *ve domu dāvě. otroka svoego* — Zogr (× Mar *ve domu dāvda otroka svoego*); PsSin 7.1 *iže pŕlŕ gvi o slovesechr susiinečhr: snā iemenina*; PsSin 8.3 *iz ust mladinečr svŕšŕičhr svŕvŕšŕlŕ esi chvalj*; PsSin 89.1 *molitva mošěva člka bžij*; PsSin 123.9 *pomačr naša ve imjě gně: svŕvŕšajego nbo i zemlj*; PsSin 28.5 *glasr gnŕ svŕkrušajčstago kedry*; PsSin 28.7 *glasr gnŕ posěkajčsta plamenr ognā*; PsSin 28.8 *glasr gnŕ svŕtrjajčstago pustynj*; PsSin 28.9 *glasr gnŕ svŕvŕšajčstago eleni*; (doklad z PsSin 43.17 viz v § 10); Supr 80.7 *ve imě gospodnŕe. svŕvŕšajego nebo i zemlj*; Supr 279.2 *ve četvŕtatoj lěto mark ianja čsarstva bogotr ljubima'go*; Supr 349.29 *svŕvŕro vol'č otčj si*; Supr 396.16 *ole nečvŕstvo židovsko. ne razumějčšŕičhr. jako jestr lěpo*.

Podobné doklady se dále objevují nejen s adjektivy, nýbrž i s přivlastňovacími zájmeny:

EuchSin 64a24 *bže spē našr. svŕšŕičhr na zemj*; Supr 468.30 *prijěchŕ obrazr tvoi raba*.

Některé takové doklady s přivlastňovacími zájmeny jsou však zvláštní. Genitivní (často rozvité) přivlastek v nich netvoří syntaktickou jednotu se zájmenem, nýbrž rozvíjí (jako dodatečné přivlastkové určení) příslušné jméno s přivlastňovacím zájmenem jako celek. Genitiv a přivlastňovací zájmeno tu těsně nesouvisí; svědčí o tom mimo jiné i ten fakt, že jsou někdy přivlastňovací zájmeno a genitiv od sebe odděleny jinými větnými členy:

imě tvoe otrca i syna i světaego ducha (častě v EuchSin, na př. 13b17, 15b22, 19a20, 21a11, 23a3, 24b25, 27b22, 29b8, 30a2 atd.); *tvoě estŕ slava. i drŕžava. otrca i syna i světaego ducha* (častě v EuchSin, na př. 13b17, 11a20 a j.); Supr 110.5 *prijmi darŕ moi nedostoinaego raba tvoego*; Supr 342.13 *tvoje bo to gi svŕvŕšajego. i otr ne svŕšŕičhr našr svŕstavšā. i svŕpleskavšā*.

(Jinak však víceslovný výraz, jehož jádrem je osobní zájmeno 1. nebo 2. osoby, vyjadřuje také běžně adnominativní vztah tvarem genitivu, na př.

EuchSin 33b19 *priimi mōltwō. i poklonenie raba twoego sego. i mene grěšnaago tvorěštaago povelēniē tuoē*; EuchSin 60a2 *za osvštenie vsěchъ nashъ dēbъ*; EuchSin 81a12 *vъ svrštenie tebe nbsēnaago ženicha; a pod.*

10. Vztahuje-li se ke společnému jménu několik souřadných přívlastků a jeden z nich je vyjádřen výrazem rozvitým, takže stojí v gen. (viz výše § 8), nebo slovem, od něhož se adjektivum tvořit nemůže (viz výše § 7), stávají v staroslověnštině často pro zachování tvarové harmonie celého takového obratu (paralelismus membrorum) také ostatní holé přívlastky v genitivu, i když jde o gen. substantiva životného, které jinak stává pravidelně ve formě přívlastňovacího adjektiva (viz výše § 2). Příklady:

EuchSin 67b8 *vъ imě oca i snā i staago dcha* (tak často ve všech stsl. textech); EuchSin 6a23 *vъ slavc styjē troicē. oca i snā i staago dcha*; EuchSin 87a15 *svchranēšī lī do smrti. poslušanie starēšiny. i vsejē bratrijē*; Supr 312.30 *otъ vsi marijē i marchy sestry jej; a pod.*¹²

Ale i v těchto obratech se v staroslověnštině objevuje holé přívlastkové jméno ve formě adjektiva. Úplný soupis dokladů

a) z evangelních kodexů:

Mt 21.16 *iz ustъ mladicevъ i svosōtičevъ svvršilъ esi chvalō — Mar, ZogrB, Sav* (ale Supr 336.11 *iz ustъ mladicevъ i svosōtičevъ*); Lk 9.26 *vъ slavě svoei i otčī. i stychъ a lъ — Zogr, Mar, Ass*; J 11.1 *otъ vitanijē gradъca marina. i marъty sestry jej — Zogr, Mar, Ass, Sav*;

b) z PsSin

sem patří patrně jeden doklad: 43.17 *otъ lica vražidъ izgonjěštago — ἀπό προσώπου ἐχθροῦ καὶ ἐκδιώκοντος*; patrně v něm před *izgonjěštago* vypadla spojka i (haplografie dvou po sobě následujících i);

c) z EuchSin

15b10 *kadilo zacharyino. i ilijē věrēnaago*;

d) z GlagCloz:

I.20 — viz citovaný výše doklad z Mt 21.16; I.753 *o pogrebeni tēla gnē i ba našego iū chā*;

e) ze Supr:

231.7 *silojē christosovojo. i rafaila archazgela zvēri sijē izmorichъ*; 483.23 *krvъ christovaja i spasa našego*.¹³

11. Adnominálního genitivu se dále užívá v staroslověnštině v těch případech, kdy je třeba zřetelně vyjádřit gramatické číslo určujícího jména.¹⁴

A. Nejvýrazněji se projevuje potřeba jasného, jednoznačného vyjádření gramatického čísla přívlastkovým genitivem v duálu. V staroslověnštině se totiž dvojnost (dualita) vyjadřovala poměrně důsledně. Duálu se v staroslověnštině užívalo o jakékoli dvojici a ať jméno, které ji označovalo, mělo ve větě jakoukoli funkci. Proto také, mluvilo-li se o přívlastňování dvěma osobám, nebylo jiné možnosti, jak vyjádřit tuto dualitu, než užít jména vlastníkova v genitivu (nebo dativu) duálu. Denominativního adjektiva tu užít nebylo možno, neboť neexistují adjektiva, která by vyjadřovala duál jmen, od nichž jsou tvořena. (Něco zcela jiného je ovšem schopnost stsl. adjektiv mít duálové tvary k vyjádření kongruence s řídícím jménem.)

Zvláště charakteristická a zřejmá je tato tendence u (holých) osobních zájmen

první a druhé osoby: pro vyjádření posesivity singulárové a plurálové se užívalo jen přivlastňovacích zájmen *mojъ, tvojъ, našъ, vašъ* (případně adnominálního dativu), nikoli však genitivu (ponecháme-li stranou obraty *o desnyjъ mene, tebe*, v památkách dosti časté, na př. Mt 20.21, Mt 22.44, Mt 25.33 a j., nejsou v kano-nických památkách žádné jiné doklady s holým posesivním genitivem osobního zájmena 1. a 2. osoby v sg. nebo v pl.¹⁵). Naproti tomu při vlastních dvou, pro jejichž vyjádření staroslověnština patříčné přivlastňovací zájmeno s duálovým významem neměla,¹⁶ objevují se ve funkci posesivní holé genitivu duálu *naju, vaju* zcela běžně,¹⁷ na př.

Lk 24.32 *ne srđce ti naju gorъ bѣ*; J 9.20; *sъ estъ snъ naju*; J 9.19 *sъ li estъ snъ vaju*; Supr 211.12 *grѣši vaju*; Supr 297.4 *strachъ naju*; Supr 315.9 *bratъ naju*; Supr 363.13 *pokaita se otъ zlobi vaju*; a pod.

Tento jev se ovšem týká i substantiv, ale doklady na holé přivlastkové sub-stantivum v genitivu duálu jsou jen zcela ojedinělé, na př.

EuchSin 88b2 *vsъpominaetъ bo ti ljubъbъ roditelju*; Supr 473.14 *zѣnici očiju*.

12. B. Je dále pozoruhodné, že přivlastňovací gen. holých životných substantiv, pokud se tu vůbec genitiv objevuje, bývá v staroslověnštině většinou v plurálu, na př.

Mt 21.12 *dtъ sky trъ žitnikъ isprovъže*; Mt 23.13 *sъnъdaate domy vъdovicъ*; Lk 11.47 *zizđete groby prorrъkъ*; (viz z evangelii ještě na př. Mt 4.15, Mt 9.34, Mt 10.5, Mt 12.21, Mt 15.2, Mt 17.22, Mt 20.25, Mt 23.30, Mr 3.22, Mr 7.3, Mr 7.5 atd.); PsSin 30.21 *otъ prѣrĕkanъnѣ jъzykъ*; PsSin 32.10 *sъvѣtъ jъzykъ... myslj ljuđei... sъvѣty knъnjedъzъ*; PsSin 36.17 *myđbojĕ grѣšъnikъ*; PsSin 63.8 *strѣly mladъnecъ* (viz z PsSin ještě na př. 67.3, 71.3, 77.25, 81.1, 103.32, 113.12, 117.15, 122.2, 124.3 atd.); EuchSin 15a15 *izbavi ny i se otъ nasibъ inoplemenъnikъ*; EuchSin 37a11 *otъ vъzvъrŕenĕ na nę ocesъ ljubodѣicъ* (v EuchSin viz ještě na př. 51a12, 59a10, 88b4, 99b5 a j.); GlagCloz I.237 *da navyknemъ raznъstvѣ prѣdazitelъvo i učenikъ — ѓna máđwμen tĕn διαφορáν τοῦ πρoδóτου, και τáν μαθητáν*, Supr 75.18 *oči rabъ*; Supr 75.19 *oči rabynъ*; Supr 127.6 *blōditĕ vъ dъsterechъ inostrannikъ* (v Supr viz ještě na př. 83.16, 84.12, 92.27, 96.21, 105.12, 147.20, 212.16, 229.23, 232.15 atd.).

Tento jev, který konstatuje (ale bez dokladů a bez výkladu) A. Vaillant,¹⁸ souvisí zjevně s tím, že přivlastňovací adjektiva, tvořená od životných substantiv suffixy *-ovъ, -evъ, -inъ*, vyjadřují přivlastňování jedinci, mají individualisující, singulárový význam. Mluvilo-li se o přivlastňování osobám několika, bylo nutno takovou plurálovou posesivitu vyjádřit prostředkem jiným než adjektivy; proto se tu užilo g. genitivu v množném čísle.

Někdy se však uvádí, že plurálovou posesivitu životných substantiv mohou vyjadřovat adjektiva tvořená suffixem *-ьskъ*.¹⁹ Ale tento suffix, jak se zdá, nemá význam vyhraněné plurálový. Užívá se ho k tvoření adjektiv vztahových v nej-širším slova smyslu; rozmanité významové odstíny takových adjektiv vyplývají z lexikálních významů jejich slovních základů.²⁰ Tento široký vztahový význam je dobře patrný u adjektiv jako *zemъьskъ, polъьskъ, morъьskъ* a j., tvořených od neživotných substantiv.

Složitéjší je však situace u substantiv životných. Od nich se ve významu indi-viduálního přivlastňování tvoří adjektiva na *-ovъ, -inъ*, a proto se adjektiv na *-ьskъ* užívá hlavně ve významech ostatních, nesingulárových; tvoří se od jmen obyvatelských a národních, od kolektiv a od jiných jmen často s významovým

odstínem druhovým, rodovým a pod. Všechny tyto sémantické nuance jsou ovšem pojetí plurálovému blízké, nejsou však s ním totožné.

V staroslověňštině jsou sice dosvědčeny doklady, v nichž mají adjektiva na *-skъ* podle dnešního našeho pojetí význam plurálový, na př.

J 7.35 *въ расъпаніе елиньско* — *εις την διασπεραν των 'Ελλήνων* (Kral v rozptýlení *rohani*)
Euch 61a7 *о удръжаніи людъсцѣмъ*; Supr 560.12 *оъ словоуженуја бѣсовъска*; a pod.;

ale na druhé straně je možno uvést i doklady, v nichž adjektiva na *-skъ* od životných substantiv podle dnešního našeho pojetí plurálový význam zřetelně nemají, na př.

časté v památkách *synъ еловѣскъ* — *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*; Supr 124.16 *apostolъskъi mъzъ*

a pod. mají zřetelně význam druhový (ale neplurálový). Ba v některých dokladech mají taková adjektiva na *-skъ* podle dnešního našeho pojetí dokonce význam přivlastňování individuálního, na př.

EuchSin 2b21 *gospdъsku bo crstnu ne bōdetъ konьca* — *τῆς γὰρ βασιλείας τοῦ Κυρίου οὐκ ἔσται τέλος*; EuchSin 59b4 *adli gdsци*.

Fakt, že se adjektiv tvořených suffixem *-skъ* může v staroslověňštině užít i ve významu plurálovém i ve významu singulárovém, ukazuje na to, že tato adjektiva vlastně nevyjadřovala ani ten, ani onen, a že se jich užívalo (i od substantiv životných) s významem velmi široce a obecně vztahovým, bez možnosti vyjádřit jimi výrazně a jednoznačně číslo jmen, od nichž byla tvořena.²¹

13. Jsou však v staroslověňských památkách dosvědčeny adnominální genitivy holých životných substantiv i v **singuláru**. Necháme-li stranou doklady s holým genitivem osobních zájmen, dále holé životné genitivy v obrazech s paralelním genitivem rozvitým (viz výše § 10), jsou v staroslověňštině ještě tyto doklady další:

a) v evangeliích:

Mt 2.20 *iskъstii dše otročete* — Ass, Sav; Mt 10.42 *въ имѣ ученика* — Mar, Ass (× Zogr *въ имѣ ученице*, Sav *въ имѣ ученику*); Mt 13.27 *rabi gina rěše emu* — Mar, Ass (× Zogr *rabi gnu*); Mt 21.5 *na... sna еръмъниѣ* — Mar, Ass (× Sav *jarъmъnika*); Mf 5.40 *prjеtъ otca otrokovicę i materъ* — Mar (× Zogr *otrokovicј*); Mf 9.24 *оъ otročete* — Zogr, Mar, Ass, Sav; Lk 8.51 *ne da nikomuže vъnitii... trъkъno... oču otrokovicę* — Zogr, Mar, Ass; Lk 10.19 *nastъpati na... vsъz silъ vraga* — Mar (× Zogr, Ass, Sav *na vsъz silъ vrazъjъ*); Lk 20.20 *da bę i prědali vladьkъstvu i oblasti voevōdъ* — Zogr (× Mar *voevōdy* — *τῆ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος*); mimo vlastní text evangelií (citují stránku a řádku běžných vydání evangelních kodexů): Mar 187.1 *o synu vōdovicę* (stejně i Zogr 79a23); Sav 59.27 *pamęt thedora*; Sav 123.9 *měč noębra 1. kozmy i damijana*; Sav 131.11 *měč 6... nikoly*; Sav 131.13 *měč 13. evъstatija*; Sav 131.15 *měč 21. nastasię*; Sav 138.17 *na utrii roždъstva bę*; Sav 140.16 *měč 28 theora*; Sav 147.16 *měč. 10 gri-gora*; Sav 147.20 *měč 17. antonija*; Sav 149.10 *měč aprillъ 6. avъtucha. i metođija*; Sav 150.2 *měč 12. epijana i gerъmana*;

b) v PsSin:

57.11 *vo kъrvі grědъnika*; 57.12 *plodъ pravedъnika*; 64 (nadpis) *prěsnъ ieremiję*;

c) v EuchSin:

4b1 *obrazъ taba priemъ*; 7a1 *mol na postriženіe vlasomъ. otročete*;

13b8 *prіeņy vъzmožno prіnošenіe vъdovicę*; 105b18 *bljъsti edinenіe dčha*;

d) v GlagCloz

není žádný doklad s holým adnominálním genitivem životného substantiva v sg.; v jediném dokladu s nejednoznačnou zkratkou (I.48 *priobřstili ny tainachъ. êkože i my vsъ lika dāva*) jde pravděpodobně o adjektivum.

e) Ze Supr znám tyto doklady:

43.21 *uslyšavše plača mladeništa*; 44.2 *mati dětišta*; 44.11 *sz materъjъ dětišta*; 62.8 *o přetrpění mččenika*; 63.30 *na szišti pakostelnika*; 99.10 *sz vřprošeníju anthupata*; 166.24 *lizaše potъ pravedьnika*; 223.8 *ne sьtropešte... sily mččenika*; 364.30 *vzdržžanije mčža*; 367.23 *nevъkubenyi bratiję neljubьstvomъ*; 405.4 *o předani-i-judy*; 508.23 *vsъa strana čestъ imaъ thomy*; 534.29 *въ lěta dioklitiјana*; 550.1 *dvъri paničice*; 567.6 *vъlězъ vъ lono mčža*.

Ve většině těchto dokladů lze pro užití genitivu najít nějaké zvláštní motivy:

a) Domnívám se, že u genitivů holých jmen vlastních v nadpisových částech Sav (10 dokladů), PsSin (1 doklad) a Supr (1 doklad — 405.4) je nutno počítat s elipsou nějakého jména dalšího, „svatý“, „světec“, „apoštol“ a pod., takže by to byl gen. v obratu aspoň psychologicky víceslovném. Takové elipsy čistě písarského rázu jsou v starých rukopisech právě v nadpisech a často se opakujících ustálených obrazech a spojeních velmi časté²² a jsou ostatně dobře dosvědčeny i v samých citovaných nadpisech (ze Sav), v nichž je vypuštěn i název měsíce (a pravděpodobně i substantivum *днь*²³). Bylo by tedy zcela pochopitelné, že zápis (*паметь*) *theodora* znamenal vlastně (*паметь свѣтаjеgо theodora*). Nelze vyloučit možnost, že jména známých a oblíbených svatých, apoštolů, císařů a pod. se i v souvislém textu někdy zapisovala úsporně bez označení „svatý“, „apoštol“ a pod. Tak bychom vyložili i další 3 doklady ze Supr (99.10, 508.29, 534.29) jako genitivu psychologicky rozvíté.

b) Tvary na *-ra* v Sav (*theodora*, *grigora*) jsou nejednoznačné. Tato grafika může označovat jak etymologické *-ra*, tak i etymologické *-rja*²⁴, takže by se v těchto tvarech mohla případně i skrývat posesivní adjektiva na *-jъ* v ženském rodě. (A nemohly by být stejnými posesivy i tvary *dětišta* a *mladeništa* ze Supr?)

c) Nápadné je dále, že řada dokladů s holým adnominálním genitivem životného substantiva v sg. je od jmen na *-nikъ* a *-ica*, t. j. od jmen, od nichž se tvořila v staroslověnině posesivní adjektiva většinou suffixem *-jъ* (cd jmen na *-ica* pravidelně, od jmen s *-k*-ovým suffixem často). Ale o těchto posesivech dokázal N. S. Trubeckoj, že byla sice v staroslověnině ještě dosti rozšířená, že však už začínala odumírat.²⁵ Tím by se tedy vysvětlilo, proč se od těchto substantiv užilo v uvedených dokladech přivlastňovacího genitivu, a ne přivlastňovacího adjektiva. (Ale i naopak: uvedené příklady s neočekávaným jinak přivlastňovacím genitivem holých životných substantiv, od nichž by se bylo přivlastňovací adjektivum mělo tvořit právě suffixem *-jъ*, doplňují argumenty Trubeckého a jsou podporou pro uznání správnosti jeho pozorování.)

Důležitá je však i sémantická stránka tohoto problému. Posesiva na *-jъ* nejsou totiž bezvadnými synonymy posesiv na *-ovъ*, *-ivъ*, neboť nevyjadřují tak pregnantně významový odstín přivlastňování individuálního, singulárního. V řadě případů se sice adjektiv takto tvořených pro přivlastňování jedinci skutečně užívá (viz výše § 2), ale jsou i doklady, v nichž tato adjektiva mají význam přivlastňování neindividuálního, druhového nebo i plurálního a pod., na př.

EuchSin 4b1 *въ podobii dli bývъ* — ἐν ὁμοίωματι ἀνθρώπων γενόμενος; EuchSin 4b4 *vidli oъ neprižni mčžma roda dliъ* — τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων; EuchSin 64b20 *v selchъ pravedьničichъ*; PsSin 35.12 *рка грѣшница* — χεῖρ ἁμαρτωλῶν // ἁμαρτωλοῦ (Kral. ruka bezbožníků);

PsSin 81.2 *licz gręszyć obinuje se* — πρόσωπα ἀμαρτωλῶν (Kral. *budete . . . osoby nešlechtných přijímati* ?); PsSin 83.11 *vs selęchz gręszyćichz* — ἐν σκηνῶμασιν ἀμαρτωλῶν (Kral. *v stáncích bezbožníků*); Supr 82.2 *o męczenięi pamęci*; a pod.

Možnost užití těchto adjektiv jak ve významu individualisujícím, singulárovém, tak i ve významu neindividualisujícím, plurálovém nebo druhovém, ukazuje na to, že adjektiva takto tvořená nevyjadřovala bezvadně a vyhraněně žádný z nich.

Tak tedy výše uvedené doklady s přivlastňovacími genitivu sg. holých substantiv na *-nikz* a *-ica* jsou výrazem snahy vyhnout se užití přídavných jmen přivlastňovacích na *-jb*, neboť ta jednak představovala jazykový prostředek ne již zcela živý, ale počínající již odumírat, jednak neměla potřebný výrazně singulárový význam (takže užití genitivu tu bylo vlastně vyvoláno také potřebou vyjádřit zřetelně gramatické číslo — v daném případě jednotné).

d) V dokladech s genitivem *otročęte* (Mt 2.20, Mr 9.24, EuchSin 7a1) jde o substantivum, od kterého se netvoří přivlastňovací adjektiva na *-ovz*, *-inz*; i tyto doklady by bylo tedy možno chápat jako projev tendence vyjádřit zřetelně číslo, a to singulár.

U zbývajících dokladů (ostatně jen zcela ojedinelých), pro něž jsme nenašli žádný výklad, bylo by snad možno počítat i s vlivem řecké předlohy.

14. C. Naopak holý adnominální gen. **neživotných** substantiv bývá velmi často v singuláru a řidčeji v plurálu (na př. v evangeliích je na 100 dokladů s genitivem holého neživotného substantiva v sg., ale jen 13 v pl.).

Příklady na singulár:

Mt 10.30 *vlasti glavę*; Mt 12.40 *vs srđci zemę*; Mr 12.2 *otz plodz vinograda*; Lk 10.6 *ęnz mira*; J 4.42 *spęz mira*; PsSin 17.43 *prędz licemz vętra . . . brenęz potę*; PsSin 36.19 *vs denz glada*; EuchSin 8a16 *vs naćinanz. postrężenię*; EuchSin 14a10 *mol na grozdęmi vina na imanie*; EuchSin 20a5 *svęštenię vody*; GlagCloz I.61 *vładękamz zemę . . . velięz*; GlagCloz I.711 *velięky plodz pokazazę ispovędanę*; Supr 6.1 *ugasziti silę ognę*; Supr 29.10 *o ćistosti źitięa*; Supr 39.15 *otz bolęzni palenięa*; Supr 80.13 *na bręgz ręky*; Supr 85.1 *męzęstwo dęę*; a pod.

Příklady na plurál:

Mt 24.6 *uslyšati že imate brani i slyšanę branii*; Mt 24.8 *naćęlo bolęznii*; Mt 22.9 *na ischodišta pęzi*; EuchSin 5a2 *ętvori ję . . . gręchovz razdręšenię*; EuchSin 9a1 *gi bęz silę*; Supr 390.17 *zagladi kropļami slęz. napisanie*; atd.

Protože adjektiva tvořená od neživotných substantiv mívají význam ne individualisující, nýbrž druhový, a tedy blízký pojetí plurálovému, mohlo by se snad zdát, že poněti čísla bylo třeba vyjadřovat při posesivním vztahu neživotných substantiv genitivem jen v sg., kdežto plurál že by vyjadřovala adjektiva od nich tvořená. Takový povrchní názor by byl zdánlivě podporován i uvedeným pozorováním statistickým. Avšak tak přímočaré závěry z mechanického srovnávání frekvence holých genitivů v sg. a holých genitivů v pl. by byly nesprávné. Poměrně malé množství dokladů s přivlastňovacím genitivem holého neživotného substantiva v plurálu je v památkách pravděpodobně proto, že k vyjádření plurálu bylo prostě méně příležitosti.

Rozhodující je **významová analýsa** těchto konstrukcí a ta ukazuje, že adjektiva tvořená různými suffixy od neživotných substantiv nevyjadřují vůbec číslo jména, od něhož jsou tvořena: ani sg., ale ani pl. O tom svědčí i fakt, že se užívá gen. pl. (i neživotných substantiv) důsledně u číslovek a u výrazů označujících míru, tedy tam, kde se poněti čísla (a to množného) vyjadřuje nutně. Kromě toho i ony

nepřilíš časté případy s genitivem holého neživotného substantiva v plurálu ukazují samy, jak se mi zdá, celým svým rázem na to, že je v nich důraz na vyjádření množného čísla.

15. Při užívání adnominálního genitivu nebo vztahového adjektiva hrála tedy důležitou úlohu potřeba vyjádřit numerus určujícího jména. Projevovala se způsobem dosti rozmanitým a složitým, jak bylo ukázáno v § 11—14.

Je však třeba připomenout, že se gramatické číslo určujícího substantiva nevyjadřovalo v staroslověněštině automaticky a nutně. Nemusel být každý případ, kde šlo o přivlastňování několika živým bytostem, vyjádřen (adnominálním) genitivem plurálu

(srov. na př. Mt 26.56 *книгы пророцьскыє*; Supr 66.19 *повелѣ вѣло jeho вьврѣсти съ моцѣницьскы тѣлесы въ рѣкѣ*; Supr 433.7 *тѣжестъ на жидовьскы главы*; a pod.);

ani u neživotných substantiv nemusil být závazně genitivem vyjádřen plurál

(srov. na př. Supr 344.23 *по рѣнамъ вьрѣньнымъ ходи*)

nebo singulár

(srov. na př. Supr 184.3 *къ двѣремъ вьмницьнымъ* — řeč je o jedné určité věznici).

Tyto a podobné doklady s adjektivy ukazují na to, že se genitivu užívalo jen pro vytčené, zdůrazněné vyjádření gramatického čísla. A tu v jednotlivých konkrétních případech záleželo ovšem i na individuálním pojetí nebo záměru pisatele. Jak toto pojetí mohlo kolísat, ukazují na př. tato různočtení s genitivem a adjektivem z evangelních kodexů:

Mt 2.26 *хлѣбы прѣдѣложеніе сънѣсть* — Zogr, Mar, Ass (× Sav *хлѣбы прѣдѣложенє* — τούς ἄρτους τῆς προθέσεως); Lk 3.4 *въ крѣ^нигачѣхъ словесѣхъ исайє пророка* — Zogr, Mar (× Ass *въ крѣнигачѣхъ словесѣхъ ихъ* — ἐν βιβλῶ λόγων Ἰσαίου τοῦ προφήτου); Lk 20.10 *отъ плода виноградъ* Mar (× Zogr *виноградънааго* — ἀπό τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπέλωνος); J 17.12 *съ погыбѣли* Sav (× Mar, Ass *погыбѣльны* — ὁ νόσος τῆς ἀπολείας).

O stejném kolísání svědčí i dvojí různý překlad téhož obratu na dvou různých místech v témž kodexu, jako na př.

EuchSin 10b9 *не озою родства. нъ вѣрою* × EuchSin 10b14 *не озою рождествною*; a pod.

IV.

16. Z rozboru uvedeného staroslověnského materiálu vyplývají tyto závěry:

Na užití přivlastkového genitivu nebo adjektiva v staroslověněštině působila řada činitelů. Nejdůležitější byly potřeby sémantické. Šlo tu zejména o zřetelné a jednoznačné vyjádření čísla určujícího jména. S touto potřebou souvisí užívání genitivu kvantitativního (viz § 6), užívání genitivu holých jmen v genitivu duálu (zejména u osobních zájmen 1. a 2. osoby — viz § 11), větších frekvence posesivních genitivů holých životných jmen v plurálu (viz § 12), a vytčení čísla (ať jednotného, nebo množného) adnominálním genitivem holých substantiv neživotných (viz § 14).

Působily však i motivy jiné, které bychom mohli nazvat syntakticko-morfologickými: užívání genitivu od substantiv rozvitých a vůbec obratů víceslovných (viz § 8 a § 9), dále od slov, od nichž se adjektivum netvoří (viz § 7), a konečně v případech, kde se v řadě genitivních přivlastků rozvitých objevuje i genitiv paralelního s nimi substantiva holého pro zachování tvarové harmonie celého obratu (viz § 10).

V těchto složitých poměrech, v nichž užití genitivu nebo adjektiva v té nebo oné funkci nebylo vázáno beze zbytku nějakými jednoznačnými a pevnými pravidly, nýbrž kde mohlo padat na váhu též individuální chápání nebo pojmání pisatele (viz § 15), takže šlo v podstatě o záležitost stylistickou, je třeba kromě toho počítat s možným vlivem (positivním i negativním) řecké předlohy a konečně i s tím, že kromě adjektiva byl v staroslověnštině s genitivem synonymní ještě i adnominální dativ.²⁰

POZNÁMKY

¹ Myšlenka spojit genitiv a adjektivum morfologicky na platformě původního „casus indefinitus“ není ovšem zcela novem Hirtovým. O jejím vývoji v jazykovědě viz přehled v knize A. Heinze *Genetivus in indoeuropaeisystemie przypadkowy*, Warszawa 1955, zvl. str. 17—19.

² Srov. na př. V. Vondrák, *Vergleichende Slavische Grammatik II*, 1928, 319 n.

³ Doklady cituji v zjednodušené transliteraci do latinky. Příklady z evangelií označuji místem v evangeliu, a pokud u nich neuvádím památku, z níž jsou přejaty, cituji je podle kodexu Mariánského. Jen při různocteních nebo při úplném výtčtu dokladů nějakého druhu uvádím za každým dokladem i zkratku příslušného evangelijního kodexu, z něhož jej cituji (Zogr, Mar, Ass, Sav).

⁴ Užití staroslověnských adjektiv a adnominálního genitivu s hlediska překladatelské techniky vykládá A. Marguliés. Ukazuje, že se řecká adjektiva v podstatě překládají do stsl. (Supr) také adjektivy, řecké adnominální genitivu pak také staroslověnskými genitivu, případně adnominálními dativy. Ale adjektiva v staroslověnštině přece jen podle Marguliésa převažují. Užívá se jich proti řečtině tehdy, je-li v řečtině atributivní vztah vyjádřen předložkovou konstrukcí (*τὰς ἐν οὐρανῶν δυνάμεις — silъ небесъскихъ* 247.26), jsou-li v řečtině dva genitivu (*τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως θαύματα — крестныя силы чудеса* 430.29) a dále u cizích slov (*εἰς τὴν ἔρημον τοῦ 'Ρουβᾶ — въ пустыню рувино* 288.27). Gen. se v stsl. zachovává, stojí-li před řidičím slovem (*προσευχῆς ἔργον — молитвы дѣло* 309.5), vztahuje-li se ke dvěma substantivům řidičím (*ἐπὶ τῇ συνόσει καὶ σεμνότητι βλου — о сѣмъслѣ и чистотѣ житія*) a konečně bylo-li potřeba vyhnout se hromadění adjektiv (*τὴν δοχαλαν τοῦ ξύλου ταράσσειν — прѣтвое дрѣвесе прѣтѣрѣнъе*) (viz A. Marguliés, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, 1927, 108—113).

⁵ Adnominální genitiv mívá různé významy: mluvívá se o genitivu posesivním, objektivním, subjektivním, partitivním a pod. Ale právě toto množství nejrozmanitějších významových odstínů ukazuje na to, že adnominální genitiv jako takový nemá vlastně žádný z nich, že je to prostředek k vyjádření obecného a nespecifikovaného vztahu dvou jmen. Jednotlivé sémantické nuance adnominálního genitivu vyplývají z věcného významu jména řidiého a podřízeného, nebo přesněji, z povahy vztahu reálných předmětů, jejichž specifickou formou odrazu jsou pojmy těmito jmény vyjádřené. Pro tuto syntaktickou jednotu všech sémantických odstínů adnominálního genitivu se neomezujeme při pojednání o jeho konkurenci s adjektivem jen na genitiv přivlastňovací, jak se to většinou dělá, nýbrž zahrnujeme do oblasti našeho zkoumání i všechny typy ostatní a pojednáváme o adnominálním genitivu v úplnosti. Právo k takovému postupu dává i fakt, že adjektivum je synonymní s nimi se všemi, i když u různých odstínů genitivu různým způsobem a v různé míře.

⁶ V této funkci se adjektiv užívalo i v ostatních starších slovanských jazycích, srov. na př. staročeské *zdviženie čelistné elevatio maxillae* Ol. Súdč. 15.17; v *drevném rubání in succisione lignorum* Ol. Deut. 19.5; *pro strach židovský* Koř. Jan 20.19; a pod. (viz J. Gebauer, *Hist IV*, 180 n.).

⁷ Řeček ve vydání EuchSin dává toto o do závorky a také Nahtigal je v své edici pokládá za písácké přepsání, za náhodnou literu bez významu.

⁸ Podobné doklady jsou i v staré češtině, na př. *svazek železný massa ferri* Ol. Sir. 22.18; *na hromadu rtuťoví in acervum mercurii* t. Prov. 26.8; *podlé stoku snopového acerium manipulatorum* t. Ruth 3.7; *číslo hudcové numerum musicorum* Ol. Sir. 32.8; *jezdcovým číslom equitatus numero* t. Deut. 17.6; *číslo bojovníkového numerum bellantium* t. Deut. 20.19; a pod. (podle Gebauerovy *Historické mluvnice jazyka českého IV*, str. 182).

⁹ Je to genitiv, který se od ostatních typů adnominálního genitivu podstatně liší, takže se o něm někdy mluví i jako o samostatném zvláštním pádu — viz podrobněji F. Kopečný, *Slovo a slovesnost* 14, 1953, zvl. str. 119 n.

¹⁰ Za napodobeniny řečtiny pokládá Stoński doklady s nominativem nebo s akusativem po *jeliko*, jako na př. Supr 71.10 *jeliko sębъ voini — օսու ևսւո սրաւադաւաւ*; PsSin 70.20 *eliko avilъ esi mъnъ skrbъi mъnogy zely — օսազ օճեւզաճ մու ծղաւբաւս քոլլաճ քաւ քաւաճ* (viz *Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den albulgrischen Sprachdenkmälern*, 1908, str. 28). Ale není to nutné.

¹¹ V staré češtině se však podle Gebauera smíšených dokladů jako *dvůr králův Václavův*, *dvůr krále Václavův*, *dvůr králův Václava* užívá široce (*Hist IV*, 158) a stejně tomu bylo i v starších obdobích ostatních slovanských jazyků (viz F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV*, str. 13 n.). Zajímavé příklady ze starší ruštiny obsahuje stať S. J. Markarovové *Roditelnyj padež primadležnosti v ruskom jazyke XI—XVII vv.*, Trudy Instituta jazykoznanija III, Moskva 1954, 7—31.

¹² Srov. též podobné obraty staroruské, na př. *Ту есть домъ былъ святаго Иоакима и Анны* (Trudy Instituta jazykoznanija III, 1954, str. 11).

¹³ Srov. též podobné obraty staroruské, na př. i v něj *гробъ Лазаревъ и сестры его Марфы и матери его* (Trudy Instituta jazykoznanija III, 1954, str. 11).

¹⁴ O tendenci užívat v indoevropských jazycích adnominálního genitivu, nikoli adjektiva v případech, kdy je potřeba vyjádřit zřetelné gramatické číslo přivlastkového jména, viz stručnou poznámku u Brugmanna—Delbrücka, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II.2*, 1909, str. 571; příklady slovanské však uvedeny nejsou.

¹⁵ Jsou v kanonických památkách jen 2 pochybné doklady, v nichž by se případně mohlo skrývat takové *vasъ*: J 13.14 *vy dъžъzni este drugъ drugu umъzvatъ vasъ nozъ* — *Sav* (ostatní kodexy bez onoho *vasъ*); Supr 28.2 *azъ jesъmъ vašego plemene. ťtuždъ že vasъ dъlomъ* — *ἀλλότριος δὲ τῶν πράξεων ὑμῶν*. V druhém z těchto dokladů jde však patrně o případ jiný, gen. se v něm asi cítil jako závislý na *ťtuždъ*.

Užívalo se ovšem běžně genitivu u zájmen rodových: *jego*, *jeje*, *ichъ*, *jeju*. Je pozoruhodné, že se v historickém vývoji slovanských jazyků, v nichž se původní zájmena ukazovací *онъ* — *jego*... (v bulh. *тъ*) stala osobními zájmeny 3. osoby, projevilna tendence vyjadřovat i jejich posesivní vztahy podobně jako u zájmen 1. a 2. os. negenitivně (viz podrobněji Sborník fil fak. brněnské university A3, 1955, 36—41).

¹⁶ Ale v slovinštině, kde duál existuje jako živá gramatická kategorie, vytvořila se zvláštní přivlastňovací zájmena i pro první, druhou a třetí osobu duálu: *najmъ*, *vajmъ*, *njunъ* (viz V. Vondrák, *Vergleichende Slavische Grammatik II*, 87 a 352).

¹⁷ Již Dobrovský uvádí, že se v staroslovenštině pro zájmenné přivlastňování užívá adjektiv *moj*, *naš*, *tvoj*, *vaš*, *naju*, *vaju* (*Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris*, 1822, 628).

¹⁸ *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*, Moskva 1952, 161.

¹⁹ Viz A. Vaillant, *Rukovodstvo* 160.

²⁰ Srov. podobné užití adjektiv tvořených suffixem *-skъ* v širokém vztahovém významu na př. i v staré ruštině (příklady uvádí V. D. Romanovskaja v staťi *Образование относительных прилагательных в древнерусском языке* — Trudy Instituta jazykoznanija III, 33—44).

²¹ A právě a jen z tohoto původního široce vztahového významu suffixu *-skъ* při tvoření adjektiv i od jmen životných dobře pochopíme vývoj v ruštině, v níž v současné době nabyla tato adjektiva i sémantického odstínu posesivity individualisující (když už došlo k značnému omezení adjektiv tvořených suffixy *-ov*, *-in* — srov. S. Benešová, O. Man, *Genitiv přivlastňovací a přídavné jméno přivlastňovací v ruštině a češtině*, Sovětská jazykověda IV, 1954, 22—24).

²² Viz W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, 1931, 116.

²³ Viz podrobněji *Genitiv data v staroslovenštině* (Slavia 26, 1957, seš. 1.).

²⁴ Srov. V. Šepkin, *Razsuždenije o jazyke Savinoj knigi*, 1899, 275 n., zvl. 281—282 a 285. Avšak doklady, které zde cituji, Šepkin ve svém materiálu (*ra* — *rja*) neuvádí.

²⁵ Viz jeho studii ve sborníku *Zbornik lingvističeskikh i filoloških rasprava A. Beliču*, 1937, str. 19 n.

²⁶ A vedle dativu adnominálního, prostředku to v staroslovenštině velmi oblíbeného, jsou v staroslovenských památkách dosvědčeny i řídke adnominální akusativy, na př. Mt 26.12 *vъzličъrъšie bo st. mîro na tĕlo moe na pogrebenie mę sътвори* — *Zogr*, *Mar*, *Ass*, *Sav*; EuchSin 60a20 *o uslyšanъi gju glasъ molitvy našeje*; EuchSin 70a24 *bōdi vъ dobro brašъno ideoňe mĕsto sucho-edeць*; Supr 228.7 *po sъtvorenii že komisu obyčenyje pozory*; Supr 350.7 *prĕžde bo tĕ reče filipova vъzvъnija*; Supr 384.10 *ioanъ na archieppa zlatoustago slovo vъ velikyj vъtornikъ. i o sъbranii sъborъ na ga*; Supr 525.15 *po prijĕtii mi otr ǂlovĕkoljubivaago ba velikyj darъ*.

Podobné doklady jsou známy i z jiných starších slovanských jazyků. Podle běžných výkladů si v těchto případech zachovává dějové jméno do té míry dějový, slovesný charakter, že má i rekcí slovesa, od něhož je tvořeno (viz na př. staročeské příklady v Gebauerově

Historické mluvnici IV, 330 a 633). A. Vaillant pak u dokladů staroslověnských pomýšlí na vliv řecké předlohy (*Rukovodstvo* 383). Některé doklady by však bylo možno vyložit i jinak. Tak v Mt 26.12 mohl pisatel chápat ak. *mę* za předmět k slovesu *stworiti* (nikoli k substantivu *poprebenie*). V EuchSin 70a24 by snad mohlo jít o atrakci: ak. *dobro brašeno* by tu byl pojat jako po předložce *въ*, zvláště když pro složitý slovosled byla zatažena jeho závislost na substantivu *ědenie* (viz na př. jiné podobné doklady atrakce s lokálem u jména stojícího po předložce *въ*, o v případech se slovoslednou inverzí: Supr 397.14 *zělo želeštemъ о mladýchъ єдѣchъ isědenii*; Supr 397.21 *въ materechъ prusechъ*). V EuchSin 60a20 pak pravděpodobně působil i širší kontext, v němž jsou v okolí citovaného dokladu všude akusativy u infinitivů slovesných.

K VZÁJMOVZTAHŮM UPOTŘEBĚNÍ PŘIIMENNOHO RODITELSKÉHO A JMÉNA PŘIHLÁSKOVANÉHO V STAROSLAVJANSKÉM JAZYKĚ

Jména přiláskovaná, sloužící pro vyjádření adnominalního vztahu v staroslavjanském jazyce, podobně jako i v dalších starých slavjanských jazycích, upotřebovali v základním řádku, než v současných slavjanských jazycích (§ 2 — § 5).

Přiimenným roditelským v staroslavjanském jazyce používali: 1) v množném významu (t. e. když on stál po slovesných číselných a množných přídavných, a v většině případů také po substantivních, označujících množství nebo měru — § 6); 2) od slov, od kterých odvozené přiláskované ne tvořily, t. e. od substantivovaných adjektivních (§ 7); 3) když určení bylo z většího množství slov, než jednoho (§ 8; v podobném druhu konstrukcí jména přiláskovaná se vyskytují v staroslavjanském jazyce jen zřídka — § 9); 4) často pro zachování rovnováhy členů v řadě rozšířených přiimenných roditelských (§ 10); 5) když byla potřeba přesně vyjádřit grammatikální číslo určujícího jména.

Stránilo se k přesnému vyjádření grammatikálního čísla objevuje se a) v upotřebování přiláskovaného roditelského dvojčíslného čísla osobních místních 1-ého a 2-ého osoby (§ 11); b) v větší četnosti přiláskovaných roditelských osobních substantivních v množ. č. (tak jako příslušnost jednomu osobě vyjádřeno pomocí přiláskovaných na *-ovъ*, *-imъ*, mezi tím jako příslušnost několika osobám přiláskované, dokonce končící se na *-ъskъ*, ne vyjádřeno — § 12; roditelské nerozšířené osobních substantivních v jed. č. vyskytují se jen zřídka, a jejich upotřebování má, v většině případů, osobní důvod — § 13); v) v upotřebování roditelského jed. a množ. č. substantivních nerozšířených (vzhledem k tomu, že odpovídající odvozené jména přiláskovaná vůbec ne vyjádřeno grammatikálního čísla jména, od kterého byla odvozena — § 14).

Jednak, grammatikální číslo určujícího jména v staroslavjanském jazyce ne vyjádřeno automaticky a povinně; jeho vyjádření nosilo stylistický charakter a záviselo od individuálního chápání starými pisáři odpovídajících míst (§ 15).

ZUR KONKURRENZ DES ADNOMINALEN GENITIVS UND ADJEKTIVS IM ALTKIRCHENSLAWISCHEN

Das zum Ausdruck der adnominalen Beziehung bestimmte Adjektiv wurde im Altkirchenslawischen wie auch in anderen alten slawischen Sprachen im allgemeinen öfter gebraucht als in den slawischen Sprachen der Gegenwart (§ 2 — 5).

Der adnominal Genitiv wurde im Altkirchenslawischen folgendermaßen verwendet: 1. in quantitativer Bedeutung (d. h. wenn er nach Grundzahlwörtern, quantitativen Adjektiven und zumeist auch nach Substantiven des Maßes verwendet wurde — § 6); 2. von Wörtern, von denen man die denominativen Adjektive nicht bilden konnte, d. h. von substantivierten Adjektiven (§ 7); 3. wenn der attributive Ausdruck durch mehr Wörter und nicht durch ein einziges ausgedrückt wurde (Adjektive in einem solchen Fall kommen im Altkirchenslawischen nur selten vor — siehe das vollständige Verzeichnis aus den kanonischen

Denkmälern stammender Belege — § 9); 4. oft für die Erhaltung des Parallelismus membrum in einer Reihe adnominaler erweiterter Genitive (§ 10); 5. wenn er für einen deutlichen Ausdruck des grammatischen Numerus erforderlich war.

Die Tendenz, die grammatische Zahlform deutlich auszudrücken, macht sich geltend: a) bei der Verwendung des zueignenden Genitivs im Dual der Personalpronomina erster und zweiter Person (§ 11); b) in einer größeren Frequenz der Possessivgenitive von belebten Substantiven im Plural (denn die Zuweisung einem Individuum kam durch die Adjektive auf *-ovъ, -inъ* zum Ausdruck, während im Altkirchenslawischen die Zuweisung mehreren Personen nicht durch Adjektive, ja, nicht einmal durch die auf *-ьskъ* beendigten, möglich war — § 12; die Genitive der unerweiterten belebten Hauptwörter im Sg. treten nur selten auf und ihre Verwendungsweise ist zumeist irgendetwie speziell begründet — § 13); c) im Gebrauch des Genitivs im Sg. und Pl. der unbelebten Substantive (da die entsprechenden Denominativadjektive nicht die grammatische Zahlform der Nomina ausgedrückt haben, von denen sie gebildet wurden — § 14).

Die grammatische Zahlform des bestimmenden Nomens trat jedoch im Altkirchenslawischen nicht automatisch und notwendigerweise auf, ihre Verwendung war mehr stilistisch begründet: hier konnte sich die individuelle Auffassung des Schreibers geltend machen (§ 15).

Übersetzt von Z. Masafik